

СУБ'ЄКТНО-КОМУНІКАТИВНИЙ ПІДХІД ДО ОСОБИСТОСТІ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА СУБ'ЄКТНО-КОМУНІКАТИВНОГО ПІДХОДУ В ОСВІТІ

Прищак М. Д., канд. пед. наук, доцент (м. Вінниця)

Анотація: Досліджено та визначено методологічні проблеми становлення суб'єктного підходу до особистості. Доведено необхідність посилення комунікативної компоненти суб'єктного підходу до особистості та формування суб'єктно-комунікативного підходу до особистості. Визначено роль суб'єктно-комунікативного підходу до особистості як методологічної основи формування суб'єктно-комунікативного підходу в освіті.

Ключові слова: освіта, суб'єктний підхід до особистості, комунікативність (взаємодія), суб'єктно-комунікативний підхід до особистості, суб'єктно-комунікативний підхід в освіті.

Аннотация: Исследованы и определены методологические проблемы становления субъектного подхода к личности. Доведена необходимость усиления коммуникативной компоненты субъектного подхода к личности и формирования субъектно-коммуникативного подхода к личности. Определена роль субъектно-коммуникативного подхода к личности как методологической основы формирования субъектно-коммуникативного подхода в образовании.

Ключевые слова: образование, субъектный подход к личности, коммуникативность (взаимодействие), субъектно-коммуникативный подход к личности, субъектно-коммуникативный подход в образовании.

Abstract: Methodological problems of formation of the subjective approach to the personality are investigated and defined. The necessity of strengthening the communicative component of the subjective approach to the personality and the formation of the subject-communicative approach to the personality is proved. The role of the subject-communicative approach to the personality as a methodological basis for the formation of the subject-communicative approach in education is determined.

Keywords: education, subjective approach to personality, communicativeness (interaction), subject-communicative approach to personality, subject-communicative approach in education.

Роки незалежності України не змогли вирішити питання розвитку у переважної частини українців, особливо молоді, патріотизму, історичної свідомості, усвідомлення того як проходять процеси політичних, економічних та соціальних трансформацій суспільства, не актуалізували потреби свободи, самостійності, активності, критичного мислення, інноваційності (за винятком інноваційності у інформаційно-ком'ютерній сфері), відповідальності, а саме головне, потреби бути

суб'єктом особистісного та суспільного буття. Адже, тільки особистість як суб'єкт може стати умовою успішної трансформації суспільства та держави.

Тому, головне завдання для освіти, по-перше, дати відповідь на питання, чому освіта не змогла за роки незалежності України вплинути на розвиток та домінування у молоді якостей, які є рушієм як розвитку «зрілої особистості» так і трансформації суспільства та держави, а по-друге, визначити принципи, створити умови, які забезпечать розвиток в молоді якостей свободи, духовності, самостійності, активності, критичного мислення, мотиваційності, інноваційності, відповідальності, які ми можемо поєднати одним поняттям – *суб'єктність*.

Саме тому, у сучасній вітчизняній науці про людину, зокрема, педагогіці, *суб'єктний підхід* стає одним із провідних у методологічному плані.

На рубежі XXI століття філософські, психологічні та педагогічні дослідження проблеми суб'єктності особистості активізувалися [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8]. Але досліджень, які би відповідали сучасним викликам трансформації буття людини (особистості) і які би стали методологічною основою формування суб'єктного підходу в освіті, дуже мало.

Причина в тому, що ефективність розробки суб'єктного підходу в науках про людину (зокрема в філософії, психології, педагогіці) обмежується домінуванням ідей 1) «філософії свідомості» (свідомості «Я») та 2) діяльнісного підходу до буття людини. Вирішити цю проблему, на нашу думку, ми можемо на основі дослідження взаємозв'язку явищ та понять «комунікативності (взаємодії)» та «суб'єктності» як онтологічної та телеологічної основи розвитку особистості та подальшої розробки та реалізації суб'єктно-комунікативного підходу в освіті.

Розвиток Західної культури та цивілізації, смисловою основою якої став принцип «Людина є мірою всіх речей» (софісти), принципи «філософії свідомості» (свідомості «Я») з її декартівським «Я мислю, отже існую», при всіх їх позитивних настановах, призвели до переоцінки людиною свого «Я», своїх можливостей, своєї ролі в системах «людина – природа», «людина – суспільство», самовпевненості, егоїзму. Наслідком цього стало загострення моральних та екологічних проблем людства в XX ст. «Філософія свідомості» (свідомості «Я») (Р. Декарт, І. Кант, Г. Гегель та ін.), яка приділяла значну увагу людині як «суб'єкту свого буття» сама же і зруйнувала цей суб'єкт. Причиною цього стали не зовсім коректні принципи, які були покладенні в основу «філософії свідомості», зокрема: абсолютизація свідомості «Я», ігнорування «Іншого», монологізм, раціоналізм, авторитаризм, імперативність суб'єкта, що, як не парадоксально, логічно вело до перетворення «людини-суб'єкта» в «людину-об'єкт».

Тривалий час (починаючи з кінця XIX ст.) в науці про людину відбувається зміна парадигми буття людини, від «філософії свідомості» (свідомості «Я») до «філософії комунікативної свідомості» (свідомості «Я – Інший») [9]. Особливо цей процес активізувався у другій половині XX ст. та став початком етапу методологічного повороту від класичної парадигми «філософії свідомості» (свідомості «Я») до парадигми «філософії комунікативної свідомості» (свідомості «Я – Інший»), від

монологічності європейського типу комунікації до діалогічної комунікації, яку ми визначаємо як – комунікативність. Але це, поки що, відбувається на філософському рівні осмислення буття людини, зокрема в ідеях новітньої філософії – комунікативної філософії (комунікативної етики) (К.-О. Апель, Ю. Габермас, В. Гьосле, Д. Бьолер та ін.) [10; 11].

Онтологічною та методологічною основою сучасних російських та українських теорій особистості та її суб'єктності, залишається діяльнісна парадигма, яка своїми коріннями сягає не тільки ідей К. Маркса, але і ідей «філософії свідомості». Потрібно зазначити, що спроби частини філософів та психологів радянського періоду обмежити вплив радянських ідеологем на розвиток філософії, а особливо психології, мали певний успіх. Це відбувалося саме на основі діяльнісної парадигми розвитку людини (С. Рубінштейн) [12]. Особливо активно процес розвитку діяльнісної парадигми проходить в пострадянський період (О. Брушлинський, О. Осніцький, В. Петровський, В. Татенко та ін.) [2; 5; 6; 7].

Онтологічною та системоутворювальною ознакою суб'єктності особистості сучасна психологія визначає активність – «сукупність обумовлених індивідом моментів руху діяльності» [13, с. 32]. Проблеми, які виникають на шляху розробки теорії особистості, вирішуються здебільшого 1) за допомогою концепту «активності», «суб'єктної активності» [13; 14]; 2) спробою поєднати діяльнісний та гуманістичний підходи [14; 15]; 3) спробою обумовити діяльну суть суб'єктного підходу духовно-смысловими компонентами [1; 3; 14; 15; 16]. Але все це вдається не досить переконливо.

Діяльнісна парадигма сутності буття людини (як би ми її не видозмінювали та осучаснювали) в своїй глибинній основі базується на «філософії свідомості» (свідомості «Я»). Комунікативна парадигма сутності буття людини базується на «філософії комунікативної свідомості» (свідомості «Я – Інший»). Свідомість «Я» актуалізується в системі «Я дію», а свідомість «Я – Інший» актуалізується у системі «Я взаємодію». Це означає, що діяльнісний аспект буття людини не втрачається, поняття «діяльність» стає складовою поняття «взаємодія», яке в свою чергу є процесуально-діяльнісною характеристикою поняття «комунікативність».

На основі аналізу ролі комунікативності в бутті людини ми можемо зробити узагальнення: життя людини це комунікативність (взаємодія); кінцевою метою всього є комунікативність (взаємодія); все в світі зводиться до комунікативності (взаємодії) та визначити формулу комунікативності людини у світі: «Я – Інший».

Тому, на нашу думку, трансформація поглядів на сутність буття людини (від «філософії свідомості» до «філософії комунікативної свідомості») створює передумови для визначення комунікативності (комунікації, взаємодії) онтологічною, телеологічною, аксіологічною основою сутності та розвитку буття людини, зокрема її суб'єктності та методологічною основою наукових (філософських, психологічних, педагогічних тощо) його досліджень [17], зокрема в сфері освіти.

Всі наявні суб'єктні підходи до розвитку особистості акцентують увагу на ролі

комунікативності як важливого компоненту конструкту особистості, надаючи їй не тільки традиційного статусу інструментальних, педагогічних чинників розвитку особистості, а й статусу онтологічності.

Суб'єктність та комунікативність це дві взаємовизначальні, взаємозалежні, взаємодоповнювальні інтегральні властивості буття людини, зокрема буття особистості.

Саме суб'єктність як мотиваційний, інтеграційний, регулятивний, координаційний центр життєтворчості та життєдіяльності людини, актуалізує як розвиток суб'єктності особистості, так і її ефективної комунікативності (взаємодії) у світі. Акцент на розвитку суб'єктності особистості створить умови, які забезпечать розвиток в особистості комунікативних якостей, а саме, комунікативна свідомість «Я – Інший», активність, діалог, співробітництво, любов, позитивне ставлення та самоствавлення, відповідальність та ін.

Як зазначає філософ В. Лекторський: «Для сучасної філософії суб'єкт – це насамперед конкретний тілесний індивід, який існує у просторі та часі, включений у певну культуру, має біографію, перебуває в комунікативних стосунках з іншими людьми» [18, с. 235].

Суб'єктність, на думку В. Татенка, це той внутрішній інтенційно-потенційний стрижень, який дозволяє індивідові користатися унікальною можливістю, наданою йому природою і суспільством, – увійти у взаємодію з ними і відтак ствердитися в онтичному статусі людини [18, с. 237].

С. Шеховцова вбачає такий зв'язок суб'єктності з явищами комунікативності: суб'єктність визначається системою відносин з іншими людьми; суб'єктність – це неподільна цілісність спілкування, діяльності, самосвідомості й буття; суб'єктність є динамічним началом, яке не існує поза самою взаємодією – міжособистісною, соціальною, діяльнісною; суб'єктність є категорією інтерпсихічною [8].

Специфіка суб'єктності особистості проявляється в процесі її життєдіяльності та розуміється як «узагальнена форма взаємодії людини зі світом» [19, с. 35]; розкриття, розвиток осередку суб'єктності здійснюється в процесі «співбуттєвої спільності» з іншими суб'єктами [4, с. 34]; тільки в результаті більш чи менш добровільної, ініціативної і цілеспрямованої взаємодії окремих суущих як носіїв суб'єктності можливий прогрес, розвиток, і, власне, виникнення нових форм, способів і рівнів специфічно людського буття [15, с. 338]; розвиток і здійснення себе в системі відносин «Я – Я» складає суть процесу самовизначення особистості як суб'єкта, а самоспілкування – це важливий засіб самоздійснення [4, с. 53].

Комунікативність, в ряду явищ внутрішньої свободи, мотивації, творчості, саморегуляції та духовності є базовим системоутворювальним інтегральним компонентом суб'єктності особистості.

Наведення прикладів визнання ролі комунікативності в розвитку суб'єктності особистості можна продовжувати, але, в основному, при кількісному аспекті використання комунікативних понять, якісний статус явища та поняття комунікативності недооцінюється, йому відводиться, в

основному, роль засобу розвитку особистості, зокрема педагогічного.

Комунікація (взаємодія) «Я – Інший» як комунікативність, є, як ми вже зазначали, буттєвою, телеологічною, аксіологічною та процесуальною основою суб'єктності. Вже в явищі та понятті «Я» як елементі комунікативної свідомості та взаємодії «Я – Інший», закладено суб'єктну визначеність особистості. Формула «Я – Інший» є формулою суб'єктності. Комунікативна свідомість «Я – Інший» дає можливість усвідомити себе суб'єктом життєтворчості та життєдіяльності. Але з іншого боку, «Я» усвідомлює суб'єктність та цінність «Іншого». «Я – Інший» як комунікативність (взаємодія) актуалізує «Я» як суб'єкта внутрішньоособистісної та зовнішньоособистісної комунікативності (взаємодії), але при цьому, «Інший» також актуалізується як суб'єкт.

Визначення комунікативності як «процесу та стану взаємодії людини з внутрішнім і зовнішнім світом, на основі яких «Я» (в системі взаємодії «Я – Інший») усвідомлює себе, відкриває та актуалізує свою онтологічну, аксіологічну та телеологічну «Самість» [20], засвідчує ключову роль «Самості» як суб'єктності особистості у її взаємодії у світі. Тому, поняття «комунікативний підхід» до особистості, по своїй природі є «суб'єктно-комунікативним підходом».

Дослідження ролі комунікативності та суб'єктності в розвитку особистості дає змогу визначити характеристики суб'єктно-комунікативного підходу до особистості як методологічної основи становлення суб'єктно-комунікативного підходу в освіті:

- суб'єктно-комунікативний підхід є системою комунікативної свідомості та взаємодії «Я – Інший»;
- суб'єктно-комунікативний підхід (комунікативність «Я – Інший») ставить питання суб'єктності людини (особистості), процес взаємодії, дискурсу («–») між «Я» та «Іншим» актуалізує питання та відповідь про міру «Я» – міру суб'єктності у комунікативності «Я – Інший»;
- суб'єктно-комунікативний підхід долає абсолютизацію «центровості» людини у світі, яка привела до переоцінки людиною своїх можливостей, своєї ролі в системах «людина – природа», «людина – суспільство»;
- суб'єктно-комунікативна система «Я – Інший» позбавлена крайнощів як індивідуалізму так і абсолютизації соціального;
- тільки суб'єктно-комунікативна система «Я – Інший» актуалізує такі явища та цінності як духовність, свобода, віра, любов, дружба, толерантність, повага, довіра, співчуття, співпереживання, доброзичливість, зацікавленість, розуміння, діалог, взаємодія, співробітництво, співтворчість тощо;
- комунікація, на основі дискурсу, ставить і вирішує питання легітимації ідеалів, цінностей, моральних принципів та їхніх критеріїв. Тому суб'єктно-комунікативний підхід акцентує увагу на необхідності розвитку в особистості світоглядної установки на діалогічний, дискурсивний спосіб їх легітимації та знання, уміння, навички актуалізації цієї установки;

– суб'єктно-комунікативний підхід є методологічною основою педагогічних теорій: педагогіка дитиноцентризму, педагогіка співробітництва, гуманістична педагогіка, педагогіка толерантності, особистісно зорієнтоване навчання та виховання, суб'єкт-суб'єктний підхід;

– тільки суб'єктно-комунікативна система «Я – Інший» ставить питання відповідальності за Іншого, тому суб'єктно-комунікативна парадигма освіти апріорно спрямована на розвиток в особистості відповідальності в різних системах взаємодії, включаючи систему «людина – природа»;

– в контексті освітнього процесу, суб'єктність є координаційним центром самоорганізації особистістю розвивальної, навчально-професійної та виховної діяльності, основою педагогічної комунікативності;

– суб'єктно-комунікативний підхід розглядає освіту не через саму по собі наявність знань, умінь, навичок, а через питання «для чого?» («з якою метою?»), пропускаючи його через духовно-смыслову, ціннісну сферу;

– технологічною основою суб'єктно-комунікативного підходу в освітньому процесі є створення ефективної комунікативності (взаємодії) суб'єкта з метою успішного вирішення освітніх завдань.

Висновки

В своєму дослідженні ми доводимо, що трансформація буття людини відбувається на основі концептів «комунікативності» та «суб'єктності», що зумовило виникнення суб'єктно-комунікативного підходу до особистості.

Враховуючи визначальну роль комунікативності (взаємодії) як онтологічної та телеологічної основи буття людини, вважаємо за необхідність ставити питання про трансформацію суб'єктного підходів освіти в суб'єктно-комунікативний підхід, який вбирає у себе позитивні сторони комунікативного та суб'єктного та знімає проблеми інших підходів.

Література

1. Бондаренко О. Ф. Суб'єктність як етичний вимір : у пошуках вітчизняної традиції в психотерапії / Бондаренко О. Ф. // Людина. Суб'єкт. Вчинок : Філософсько-психологічні студії : збірка статей. – К. : Либідь, 2006. – С. 52 – 69.

2. Брушлинский А. В. Проблемы психологии субъекта / Брушлинский А. В. – М. : Ин-т психологии РАО, 1994. – 109 с.

3. Карпенко З. С. Картографія інтегральної суб'єктності: пост-постмодерністський проект / Карпенко З. С. // Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії : збірка статей. – К. : Либідь, 2006. – С. 157 – 175.

4. Нікітіна І. В. Суб'єктне самовизначення молодого людини в період повноліття: монографія / Нікітіна І. В. – К. : КНТ, 2008. – 192 с.

5. Осницький А. К. Проблеми дослідження суб'єктної активності / Осницький А. К. // Вопр. психології. – 1996. – № 1. – С. 5 – 19.
6. Петровський В. А. Личність в психології: парадигма суб'єктності: учебное пособие / Петровський В. А. – Ростов н/Д : Феникс, 1996. – 512 с.
7. Татенко В. А. Психологія в суб'єктному вимірі / Татенко В. А. – К. : Видавничий центр «Просвіта», 1996. – 404 с.
8. Шехавцова С. О. Суб'єктність у педагогічному аспекті: теорія і практика / Шехавцова С. О. – Полтава : ПУЕТ, 2016. – 414 с.
9. Малахов В. А. Етика спілкування: навч. посібник / Малахов В. А. – К. : Либідь, 2006. – 400 с.
10. Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія: підручник // А. М. Єрмоленко. – К. : Лібра, 1999. – 488 с.
11. Ситниченко Л. А. Першоджерела комунікативної філософії / Л.А. Ситниченко. – К. : Либідь, 1996. – 176 с.
12. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / Рубинштейн С. Л. – СПб : Питер, 1998. – 688 с.
13. Петровський В. А. Психологія неадаптивної активності / Петровський В. А. – М. : Горбунок, 1992. – 224 с.
14. Тітов І. Г. Особистісне становлення дитини: суб'єктний вимір : монографія / І. Тітов, О. Кравченко, Л. Москаленко; за ред. І. Г. Тітова. – К.: ВЦ «Академія», 2015. – 152 с.
15. Татенко В. О. Суб'єктно-вчинкова парадигма в сучасній психології / Татенко В. О. // Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії : збірка статей. – К. : Либідь, 2006. – С. 316 – 357.
16. Гуляс І. А. Особистість як інтегральний суб'єкт аксіопсихіки / Гуляс І. А. // Наука і освіта. –2010. – № 2. – С. 4 – 8.
17. Прищак М. Д. До питання комунікативного підходу в освіті / Прищак М. Д. // Вісник «ВПІ». – 2013. – № 1. – С. 133 – 136.
18. Татенко В. О. Сучасна психологія: теоретично-методологічні проблеми : навчальний посіб / Татенко В. О. – К. : Вид-во нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2009. – 288с.
19. Надюк Н. Специфіка та атрибутивні основи суб'єктності особистості / Надюк Н. // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Педагогіка. Психологія. Соціальна робота. – 2012. – № 4. – С. 35 – 38
20. Прищак М. Д. Учитися бути вільним: суб'єктність як мета освіти / Прищак М. Д. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія: Зб. наук. праць. – Випуск 60. – Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2019. – С. 38 – 44.